

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ



Σχολή Οικονομικών, Επιχειρηματικών Και Διεθνών Σπουδών

Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ-MASTER IN LAW AND ECONOMICS»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΥΡΟΜΑΛΗ ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ

ΠΑΤΕΡΝΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΕ ΜΙΑ ΦΟΥΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΔΥΣΤΟΠΙΑ

PATERNALISM AND LIBERTY IN A FUTURISTIC DYSTOPIA

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΧΑΤΖΗΣ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ

ΠΕΙΡΑΙΑΣ 2021

Βεβαίωση Εκπόνησης Διπλωματικής Εργασίας



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

ΒΕΒΑΙΩΣΗ ΕΚΠΟΝΗΣΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η διπλωματική εργασία για τη λήψη του μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών, του Πανεπιστημίου Πειραιώς, «Δίκαιο και Οικονομία» με τίτλο «Πατερναλισμός και ελευθερία σε μία φουτουριστική δυστοπία-Paternalism and liberty in a futuristic dystopia» έχει συγγραφεί από εμένα αποκλειστικά και στο σύνολό της. Δεν έχει υποβληθεί ούτε έχει εγκριθεί στο πλαίσιο κάποιου άλλου μεταπτυχιακού προγράμματος ή προπτυχιακού τίτλου σπουδών, στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό, ούτε είναι εργασία ή τμήμα εργασίας ακαδημαϊκού ή επαγγελματικού χαρακτήρα.

Δηλώνω επίσης υπεύθυνα ότι οι πηγές στις οποίες ανέτρεξα για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας, αναφέρονται στο σύνολό τους, κάνοντας πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου.

Υπογραφή Μεταπτυχιακού Φοιτητή/τριας

Ονοματεπώνυμο Χαρίκλεια Πυρομάλη

Ημερομηνία 28/05/2021

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου Αριστείδη Χατζή για την τιμή που μου έκανε να συνεργαστεί μαζί μου ως επιβλέπων της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αλλά και για το γεγονός ότι μέσω της διδασκαλίας του ίδιου και του συνδιδάσκοντα καθηγητή Αντώνη Καραμπατζού, γνώρισα την Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου, τον τομέα των Συμπεριφορικών Οικονομικών και άνοιξαν για εμένα νέοι ορίζοντες.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους τους αγαπημένους μου ανθρώπους που στάθηκαν συνοδοιπόροι και στυλοβάτες κατά τη διάρκεια της φοίτησης μου στο ΔΠΜΣ «Δίκαιο και Οικονομία-Master in Law and Economics» του Πανεπιστημίου Πειραιώς και εν γένει στη ζωή μου.

Stuff your eyes with wonder, live as if you'd drop dead in ten seconds. See the world. It's more fantastic than any dream made or paid for in factories. Ask no guarantees, ask for no security, there never was such an animal. And if there were, it would be related to the great sloth which hangs upside down in a tree all day every day, sleeping its life away. To hell with that, shake the tree and knock the great sloth down on his ass.

Ray Bradbury, *Fahrenheit 451*

Να έχεις τα μάτια σου ορθάνοιχτα, να ζεις σαν να επρόκειτο να πεθάνεις τα επόμενα δέκα δευτερόλεπτα. Να δεις τον κόσμο. Είναι πιο φανταστικός από οποιοδήποτε όνειρο έχεις κάνει ή πληρώσει ποτέ σε εργοστάσια. Μη ζητάς εγγυήσεις, μη ζητάς ασφάλεια, δεν υπήρξε ποτέ τέτοιο ζώο. Κι ακόμα και αν υπήρχε, θα σχετιζόταν με τη μεγάλη οκνηρία που κρέμεται από ένα δέντρο όλη μέρα κάθε μέρα, περνώντας όλη τη ζωή της κοιμώμενη. Στο διάολο να πάει αυτή, κούνα το δέντρο και πέτα κάτω τη μεγάλη οκνηρία.

Ρέυ Μπράντμπερυ, *Φάρεναϊτ 451*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Συχνά επικαλούμαστε ότι το κράτος οφείλει ως άλλος «πατέρας» να μας προστατεύει χωρίς να αναρωτηθούμε τι όρια μπορεί να ξεπεράσει αυτή η προστασία και το τίμημα που θα κληθούμε να πληρώσουμε. Ο σκληρός νομικός πατερναλισμός ξεπερνά αυτά τα όρια και το τίμημα είναι θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα η παραβίαση των οποίων ωστόσο δεν είναι τόσο ευδιάκριτη στα πλαίσια μιας χαοτικής και ταχύτατα κινούμενης καθημερινότητας. Γι' αυτό το λόγο λογοτεχνικά έργα όπως το *1984* του George Orwell, το *Fahrenheit 451* του Ray Bradbury και το *Brave New World* του Aldous Huxley, μας βοηθούν να επιβραδύνουμε την εικόνα και να βάλουμε στο μικροσκόπιο μεθόδους σκληρού νομικού πατερναλισμού που παρουσιάζονται σε αυτά, οι οποίες δεν είναι τίποτε άλλο από την επισήμανση των τάσεων και των κινδύνων που παρατηρούσαν ήδη οι συγγραφείς στην κοινωνία που ζούσαν οι ίδιοι. Αυτή η προσέγγιση επιλέγεται λόγω του ότι πολλές φορές η λογοτεχνία και η μυθοπλασία χρησιμοποιείται ως μέσο κοινωνικής κριτικής, καθώς οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τη φαντασία για να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια του κοινού για κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά θέματα.¹ Ο μεγεθυμένος πατερναλισμός που εντοπίζεται στα εν λόγω δυστοπικά έργα μας βοηθάει να παρατηρήσουμε καθαρότερα στοιχεία σκληρού κρατικού παρεμβατισμού στην κοινωνία που ζούμε σήμερα, να κατανοήσουμε πιο εύκολα τον προβληματισμό που γεννάται γύρω από την παραβίαση θεμελιωδών ελευθεριών και να θέσουμε τα όρια μας προς προάσπισή τους.

¹ Richard Epstein, "Does Literature Work as Social Science? The Case of George Orwell," *Colorado Law Review* 73, no. 3 (2002): 988-990.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	4
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	8
ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΝΑΛΙΣΜΟΣ.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	12
ΕΝΑΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΣ ΚΟΣΜΟΣ.....	12
2.1 Πατερναλισμός στο <i>1984</i>	12
2.2 Πατερναλισμός στο <i>Fahrenheit 451</i>	15
2.3 Πατερναλισμός στο <i>Brave New World</i>	18
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ.....	22
«ΠΕΡΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ».....	22
3.1 Δικαίωμα στην αυτονομία.....	22
3.2 Δικαίωμα στο σφάλεσθαι.....	27
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	29
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	31

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία ασχολείται με τον προερχόμενο από το κράτος σκληρό νομικό πατερναλισμό και το κατά πόσο αυτός είναι ηθικά προβληματικός και καταπατά την ελευθερία του ατόμου. Στο πρώτο κεφάλαιο θα πραγματοποιηθεί μία παρουσίαση της έννοιας του πατερναλισμού με αφετηρία τον ήπιο, φιλελεύθερο πατερναλισμό, τον οποίο σαν όρο εισήγαγαν ο οικονομολόγος Richard Thaler και ο νομικός Cass Sunstein και των παρωθήσεων (*nudges*), ενός εργαλείου μέσω του οποίου ο ρυθμιστής της συμπεριφοράς διαμορφώνει τις επιλογές μας με τέτοιο τρόπο ώστε να οδηγήσει το άτομο στην επιθυμητή γι' αυτόν απόφαση. Τον ρόλο αυτό του ρυθμιστή αναλαμβάνει αρκετά συχνά το κράτος επιθυμώντας να δημιουργήσει μία κοινωνία σταθερότητας και ευημερίας χωρίς να αποκλείεται όμως το ενδεχόμενο κατάληξης σε μεθόδους σκληρού πατερναλισμού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα παρουσιαστούν παραδείγματα σκληρού πατερναλισμού, όχι από την συμβατική καθημερινότητα, αλλά από τρία φουτουριστικά, δυστοπικά μυθιστορήματα, το *1984* του George Orwell, το *Fahrenheit 451* του Ray Bradbury και το *Brave New World* του Aldous Huxley. Στο καθεστώς του *1984* η ιστορία παραποιείται σε μια προσπάθεια ελέγχου του παρελθόντος και κατ' επέκταση του παρόντος και του μέλλοντος. Στην κοινωνία του *Fahrenheit 451* τα βιβλία καίγονται, η πρόσβαση στη γνώση περιορίζεται και οι πολίτες βιώνουν γνωστική ασυμφωνία βυθισμένοι στην πραγματικότητα που το κράτος έχει διαμορφώσει. Στο Παγκόσμιο Κράτος του *Brave New World* οι άνθρωποι δημιουργούνται τεχνικά και μαζικά και φέρουν εκείνα τα χαρακτηριστικά που είναι απαραίτητα προκειμένου να ανταποκριθούν στον προκαθορισμένο ρόλο τους στην κοινωνία. Στα εν' λόγω έργα η παραποίηση του παρελθόντος, ο αποκλεισμός από τη γνώση, ο γενετικός προκαθορισμός χρησιμοποιούνται μεταξύ άλλων ως όπλα των σκληρά πατερναλιστικών καθεστώτων με το άλλοθι μίας κοινωνίας σταθερότητας. Επίσης, παρουσιάζεται ο παρεμβατισμός του κράτους σε κοινωνίες του μέλλοντος μέσω της χρήσης φουτουριστικών τεχνολογιών που αποτελούν την προέκταση των τεχνολογιών που ήταν ήδη γνωστές την εποχή της συγγραφής των έργων.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα ασκηθεί κριτική στον σκληρό πατερναλισμό και θα παρουσιαστούν οι δύο βασικοί λόγοι για τους οποίους καταστρατηγεί τη ελευθερία του ατόμου, το δικαίωμα στην αυτονομία και το δικαίωμα στο σφάλεσθαι. Φιλόσοφοι όπως ο John Stuart Mill και ο Immanuel Kant θέτουν τα όρια του πατερναλισμού και τονίζουν τη σημασία του αυτοκαθορισμού και της ελευθερίας. Τέλος, επισημαίνεται η παιδευτική αξία που έχουν οι εσφαλμένες αποφάσεις για την ανάπτυξη της προσωπικότητας, των γνώσεων και της υπευθυνότητας του ατόμου.

Στον επίλογο ολοκληρώνεται ο στόχος της της παρούσας διπλωματικής εργασίας που είναι μέσω της υπερβολής που παρατηρείται στα παραπάνω δυστοπικά έργα, ο αναγνώστης να ευαισθητοποιηθεί πιο εύκολα στα θέματα που θίγονται και να αναρωτηθεί κατά πόσο υπάρχουν ομοιότητες με την κοινωνία που ζει σήμερα.²

² Jorge Morales, "Huxley's and Orwell's literary voices in brave new world and nineteen eighty-four: crying out against civilization," *Universidad De Murcia, Facultad de Letras* (Curso 2016-2017): 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΑΡΕΜΒΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΤΕΡΝΑΛΙΣΜΟΣ

Ποιος μπορεί να κρίνει αν οι πράξεις και οι επιλογές μας είναι ορθές; Και στην περίπτωση που αποφασίσει βάσει της δικής του αντίληψης για το τι είναι σωστό, μπορεί να παρέμβει; Σε ποιο βαθμό και τι μορφή θα λάβει αυτή η παρέμβαση; Θα είναι μια απλή προτροπή ή θα φτάσει ως τον καταναγκασμό; Πολλές φορές ένας πατέρας όταν παρατηρήσει ότι οι πράξεις των παιδιών του ελλοχεύουν κινδύνους, παρεμβαίνει στις επιλογές τους προκειμένου να τα προστατεύσει. Αυτή η προσπάθεια προστασίας ενός ατόμου και στροφής του στην ορθή κατεύθυνση ονομάζεται πατερναλισμός. Αρκετές φορές τον ρόλο αυτόν του «πατέρα» αναλαμβάνει το κράτος.³ Σε ορισμένες περιπτώσεις πρόκειται για τον λεγόμενο «φιλελεύθερο πατερναλισμό», έναν ήπιο πατερναλισμό, όπου το κράτος βασιζόμενο στην εμπειρική έρευνα των συμπεριφορικών οικονομικών και στην υπόθεση ότι τα άτομα είναι συστηματικώς ανορθολογικά και μη ικανά να λαμβάνουν τις σωστές αποφάσεις, τόσο για την προσωπική, όσο και για την κοινωνική τους ζωή, χαράζει πολιτικές και λαμβάνει μέτρα τα οποία στόχο έχουν να οδηγήσουν τους πολίτες σε εκείνες τις επιλογές που θα έκαναν και οι ίδιοι αν ήταν ορθολογικοί, με τελικό στόχο τη βελτίωση της ζωής τους.⁴ Ενδεικτικά ο Gerald Dworkin ορίζει ως πατερναλισμό την παρέμβαση από την πολιτεία ή ένα άτομο στην ελευθερία δράσης ενός άλλου ατόμου ενάντια στη θέληση του με το επιχείρημα και το κίνητρο ότι το άτομο θα είναι καλύτερα μετά την παρέμβαση και θα προστατευθεί από κάποια απειλή.⁵

³ Αριστείδης Χατζής, Γιούλη Φωκά-Καβαλιεράκη, «Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί,» *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, νο. 56 (2013):1.

⁴ Γιούλη Φωκά-Καβαλιεράκη, «Φιλελεύθερος Πατερναλισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση,» *Νεύσις*, νο. 26 (2018): 77.

⁵ Gerald Dworkin, "Paternalism", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, last modified September 9, 2020,

<https://plato.stanford.edu/entries/paternalism/>.

Τον όρο «φιλελεύθερος πατερναλισμός» (*libertarian paternalism*) εισήγαγαν ο οικονομολόγος Richard Thaler και ο νομικός Cass Sunstein.⁶ Προς υπεράσπιση του φιλελεύθερου πατερναλισμού, τόσο στο πολυσυζητημένο βιβλίο τους *'Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness'*, όσο και σε ακαδημαϊκά περιοδικά και νομικά άρθρα, υποστηρίζουν πως είναι θεμιτή η προσπάθεια επιρροής της συμπεριφοράς των ανθρώπων με στόχο ένα ποιοτικότερο επίπεδο ζωής. Συγκεκριμένα πως είναι θεμιτή η τακτική ιδιωτικών οργανισμών και κυβερνήσεων να κατευθύνουν τους πολίτες σε επιλογές που θα βελτιώσουν τη ζωή τους. Οι επιλογές αυτές θα είναι επιλογές που οι ίδιοι οι πολίτες θα έκαναν αν δεν επηρεάζονταν από γνωστικούς περιορισμούς και ήταν ορθολογικοί. Η επιρροή αυτή ασκείται μέσω των παρωθήσεων, παρεμβάσεων που βασίζονται στην ιδέα της «αρχιτεκτονικής της επιλογής» (*choice architecture*) και δεν εμπεριέχουν καταναγκασμό. Πρόκειται για τη μέθοδο κατά την οποία οι επιλογές παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο στον άνθρωπο, ώστε να τον στρέψουν στην εκάστοτε επιθυμητή, κατά τον αρχιτέκτονα της επιλογής, απόφαση. Όπως αναφέρθηκε, ο φιλελεύθερος πατερναλισμός βασίζεται στην υπόθεση ότι ο άνθρωπος είναι κατά βάση ανορθολογικός και κάνει λάθη, έτσι οι παρωθήσεις λειτουργούν υποσυνείδητα και εκμεταλλεύονται τους γνωστικούς περιορισμούς του ατόμου προκειμένου να το κατευθύνουν σε ορθότερες επιλογές που και το ίδιο θα ήθελε να κάνει.⁷ Για παράδειγμα, η τοποθέτηση υγιεινών προϊόντων στο ύψος του βλέμματος, παρωθεί τον καταναλωτή στην αγορά τους και κατ' επέκταση σε υγιεινές διατροφικές συνήθειες. Επίσης προκειμένου ένα άτομο να προσφέρει μεγαλύτερο χρηματικό ποσό σε μία δωρεά, ακολουθείται η τακτική κατά την οποία το ποσό που του προτείνεται στην αρχή είναι τόσο υψηλό ώστε να λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς και αυτό που θα δωρίσει στο τέλος να μην του φαίνεται υψηλό, παρόλο που δεν θα

⁶ Richard Thaler, Cass Sunstein, *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness* (New Haven: Yale University Press, 2008) and "Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron", *The University of Chicago Law Review*, no 70 (2003):1159-1202.

⁷ "Nudging occurs below the agents conscious awareness-exploits an agent's cognitive biases in order to bring her actions into line with her longer term desires and values", Suzy Killmister, "Paternalism and autonomy," in *The Routledge Handbook of the Philosophy of Paternalism*, ed. Grill Kalle & Hanna Jason (London and New York: Routledge, 2018), 144.

το έδινε ποτέ αν δεν είχε επηρεαστεί από την αρχική υψηλή προσφορά (*anchoring effect*).⁸

Δεδομένου ότι οι κυβερνήσεις είναι παραπάνω από πρόθυμες να ρυθμίσουν τη συμπεριφορά των πολιτών, θερμοί υποστηρικτές των παρωθήσεων έχουν σταθεί πολιτικοί, μεταξύ των οποίων, ο πρώην πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας David Cameron και ο πρώην Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής Barack Obama. Συγκεκριμένα ο David Cameron σε συνεργασία με τους Richard Thaler και Cass Sunstein ίδρυσε την «Behavioral Insight Team», την οποία ονόμασε «Nudge Unit», μία ομάδα ειδικών που στόχο είχαν χρησιμοποιώντας τις αρχές του φιλελεύθερου πατερναλισμού να βρουν τρόπους παρώθησης της συμπεριφοράς των πολιτών αναφορικά με το κάπνισμα, την κατανάλωση αλκοόλ, τη διατροφή, τη φιλανθρωπία κ.α.⁹ Αντίστοιχα ο πρώην Πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής Barack Obama διόρισε τον Cass Sunstein επικεφαλής του «Office of Information and Regulatory Affairs» του οποίου αρμοδιότητα ήταν η υλοποίηση πολιτικών σχετικά με τη μόλυνση, την οικονομία των καυσίμων στην αυτοκινητοβιομηχανία και το συνταξιοδοτικό.¹⁰ Απώτερος στόχος των παρωθήσεων και του ήπιου πατερναλισμού που χρησιμοποιούν οι εκάστοτε οργανισμοί και κυβερνήσεις είναι η προστασία του ατόμου από τις βλαβερές συνέπειες των λάθος επιλογών του, αποτρέποντας τες.

Στο παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο John Stuart Mill με τη γέφυρα, επισημαίνει ότι οποιοσδήποτε δει ένα άτομο να προσπαθεί να διασχίσει μία ετοιμόρροπη γέφυρα, η οποία είναι βέβαιο ότι δεν είναι ασφαλής και δεν υπάρχει χρόνος να τον προειδοποιήσει, μπορεί να τον τραβήξει μακριά από αυτή με τη λογική ότι η πράξη του είναι ακούσια, εφόσον δεν γνωρίζει την επικινδυνότητα της κατάστασης και

⁸ Πρόκειται για το φαινόμενο της άγκυρας κατά το οποίο το άτομο προσκολλάται έντονα στην αρχική πληροφορία που έχει λάβει και βασίζει σε αυτή τις επικείμενες αποφάσεις του, Γιούλη Φωκά-Καβαλιεράκη, «Φιλελεύθερος Πατερναλισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση,» *Νεύσις*, νο. 26 (2018): 82.

⁹ Lawrence Felicity, "First goal of David Cameron's 'nudge unit' is to encourage healthy living," *The Guardian*, November 12, 2010,

<https://www.theguardian.com/politics/2010/nov/12/david-cameron-nudge-unit>.

¹⁰ Benjamin Wallace-Wells, "Cass Sunstein Wants to Nudge Us," *The New York Times Magazine*, May 13, 2010,

<https://www.nytimes.com/2010/05/16/magazine/16Sunstein-t.html>.

αν τη γνώριζε δεν θα επέλεγε να τη διασχίσει.¹¹ Ωστόσο το εκούσιο ή το ακούσιο μίας πράξης δεν είναι πάντα εύκολα διαχωρίσιμο. Επίσης πολλές φορές το άτομο έχοντας πλήρη πληροφόρηση και γνώση της κατάστασης και δρώντας εκούσια οδηγείται σε επιλογές που δεν θεωρούνται θεμιτές από το κράτος. Σε αυτές τις περιπτώσεις όπου το εκάστοτε κράτος παρεμβαίνει στη συμπεριφορά του ατόμου παρά το γεγονός ότι πράττει οικειοθελώς, χωρίς να βλάπτει κάποιον τρίτο, ασκεί σκληρό πατερναλισμό. Στην ουσία το κράτος αμφισβητεί τις επιλογές και την ορθή κρίση του ατόμου και οδηγείται στην «ολισθηρή πλαγιά» με τις ήπιες παρωθήσεις να μετατρέπονται σε σκληρό πατερναλισμό. Το ερώτημα που γεννάται είναι κατά πόσο μία τέτοια δεσποτική διακυβέρνηση οδηγεί σε ουσιαστικό περιορισμό της ελευθερίας του ατόμου στο βωμό μίας «προστατευμένης ζωής ευημερίας».¹²

¹¹ John Stuart Mill, *On Liberty* (Kitchener: Batoche Books Limited 2001 [1859]), 88. Βλ. επίσης Sarah Conly, "Consequentialism, Paternalism, and the Value of Liberty," in *The Routledge Handbook of the Philosophy of Paternalism*, ed. Grill Kalle & Hanna Jason (London and New York: Routledge, 2018), 90.

¹² Αριστείδης Χατζής, *Φιλελευθερισμός* (Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017), 54.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΝΑΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

2.1 Πατερναλισμός στο 1984

Το ολοκληρωτικό καθεστώς του Μεγάλου Αδελφού εμφανίζεται στο μελλοντικό, για τον συγγραφέα, 1984 και στην τυραννική Ωκεανία, η οποία διοικείται από τα τέσσερα Υπουργεία, το Υπουργείο Αφθονίας που ασχολείται με την οικονομική πολιτική, το Υπουργείο Αλήθειας που είναι υπεύθυνο για την προπαγάνδα, το Υπουργείο Αγάπης που εφαρμόζει τον νόμο και την τάξη και το Υπουργείο Ειρήνης που ασχολείται με τις πολεμικές συρράξεις. Η κοινωνία χωρίζεται σε δύο βασικές κατηγορίες, τα μέλη του κόμματος και τους προλετάριους. Οι πρώτοι απολαμβάνουν μεγαλύτερων προνομίων όπως «τζιν της νίκης», αλλά ταυτόχρονα έχουν περιορισμένες ελευθερίες διότι αποτελούν τη μεγαλύτερη απειλή. Συγκεκριμένα όλοι οι πολίτες στην Ωκεανία παρακολουθούνται στενά από τηλεθόνες και μικρόφωνα τα οποία είναι τοποθετημένα σε όλη την πόλη και σε κάθε διαμέρισμα. Ωστόσο ένα μέλος του κόμματος παρακολουθείται όλη του τη ζωή από την «Αστυνομία της Σκέψης», το τι λέει, τι πράττει, τι μουντουρίζει, οι εκφράσεις του, οι κοινωνικές του συναναστροφές, η οικογένειά του, δεν επιτρέπονται παρεκκλίσεις. Αντίθετα, οι προλετάριοι απολαμβάνουν περισσότερης ελευθερίας διότι αποτελούν την εργατική τάξη όπου ο μόχθος για την επιβίωση δεν τους αφήνει χώρο και χρόνο για επαναστατικές παρορμήσεις.¹³

Ο πρωταγωνιστής του 1984, ο Winston Smith, είναι μέλος του κόμματος και εργάζεται για το Υπουργείο της Αλήθειας το οποίο είναι υπεύθυνο για την «ιστορική αναθεώρηση». Η καθημερινή ρουτίνα του Winston Smith είναι να αναδιατυπώνει παλαιότερα άρθρα εφημερίδων, δημόσια αρχεία και ιστορικά ντοκουμέντα με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι συμβατά με την μοναδική αλήθεια, αυτή του

¹³ Χαρακτηριστικά οι προλετάριοι περιγράφονται ως αμόρφωτοι άνθρωποι που ο μόνος προορισμός τους είναι η δουλειά, στους οποίους «δίνεται η ελευθερία της σκέψης, γιατί δεν έχουν σκέψη», George Orwell, *1984*, μετάφρ. Νίνα Μπάρτη (Αθήνα: Κάκτος, 1999), 229-230. Βλ. επίσης Lee Burrell, "Between Choice and Tyranny: Was Orwell a Prophet?," *Student Lawyer* 12, no. 4 (1983): 43.

κόμματος.¹⁴ Ο έλεγχος και η αναδιατύπωση της ιστορίας δεν γίνεται βάσει του τι πραγματικά συνέβη, αλλά του τι θα έπρεπε να συμβεί.¹⁵ Αυτό που πραγματικά κάνει ο Winston Smith είναι να αλλάζει την ιστορία παραποιώντας την. Με αυτόν τον τρόπο το ψέμα περνάει στην ιστορία και γίνεται «αλήθεια», μια αλήθεια οι πολίτες αποδέχονται γιατί είναι η μόνη που πλέον γνωρίζουν.

Έπειτα, προκειμένου να περιοριστούν τα όρια της σκέψης, καταβάλλεται προσπάθεια αντικατάστασης της Παλιάς Ομιλίας από τη Νέα Ομιλία και έτσι βιβλία όπως του Shakespeare, του Byron και του Milton θα αναδιατυπωθούν με τέτοιο τρόπο που δεν θα θυμίζουν σε τίποτα τα αρχικά έργα. Στόχος είναι με τον έλεγχο της γλώσσας να καταπολεμηθεί και το «έγκλημα της σκέψης», καθώς ιδέες όπως η ελευθερία δεν θα υφίστανται από τη στιγμή που δεν θα υπάρχουν οι λέξεις για να τις εκφράσουν.¹⁶

Βρισκόμενοι υπό το καθεστώς συνεχούς παρακολούθησης, χωρίς ιδιωτικότητα, σε μία κοινωνία προπαγάνδας, δημιουργείται μία μάζα ανθρώπων χωρίς ανεξάρτητη και ελεύθερη σκέψη, χωρίς προσωπική ταυτότητα, όπου οποιοσδήποτε τολμά να σκέφτεται και να δρα κατά παρέκκλιση όσων πρεσβεύει το κράτος «εξαφανίζεται». Δεν τιμωρούνται στην ουσία για πράξεις που τέλεσαν, αλλά επειδή δυνητικά μπορεί να τις τελέσουν. Ο φόβος λοιπόν της αποδοκιμασίας, τόσο από το κράτος, όσο και από τη μάζα, ενισχύει τη συμπεριφορά της αγέλης (*herd behavior*)¹⁷ και αποθαρρύνει το άτομο από το να προβάλλει την ατομικότητα του. Η

¹⁴ Saman Hashemipour, "Orwellian Predictions In Nineteen Eighty-Four And The Fat Man In History," *Journal Of Organizational Behavior Research* 3, (2018): 3.

¹⁵ Jorge Morales, "Huxley's and Orwell's literary voices in brave new world and nineteen eighty-four: crying out against civilization," *Universidad De Murcia, Facultad de Letras* (Curso 2016-2017): 12. Βλ. επίσης Jenni Calder, *Huxley and Orwell: Brave New World and Nineteen Eighty-Four* (London: Edward Arnold Publishers Ltd, 1983 [1976]), 9.

¹⁶ Ο Posner συγκρίνει την προσπάθεια εγκαθίδρυσης της Νέας Ομιλίας με τη Ναζιστική και Σοβιετική ρητορική: "The most interesting single feature of the novel is Newspeak, a parody of Basic English, as well as of Nazi and Soviet rhetoric, designed to make dangerous thoughts unthinkable by eliminating the words for them", Richard Posner, "Orwell versus Huxley: Economics, Technology, Privacy, and Satire," *John M. Olin Program in Law and Economics Working Papers*, no. 89, (1999): 19-20. Βλ. επίσης John Wesley Young, *Totalitarian Language: Orwell's Newspeak and Its Nazi and Communist Antecedents* (Virginia: University Press of Virginia, 1992) και George Orwell, *1984* (Αθήνα: Κάκτος, 1999), 63-64.

¹⁷ Η συμπεριφορά της αγέλης παρατηρείται «όταν το άτομο τείνει να κάνει αυτό που βλέπει ότι κάνουν οι άλλοι χωρίς να χρησιμοποιεί τη δική του πληροφόρηση ή κρίση», Γιούλη Φωκά-Καβαλιεράκη, *Οικονομική Ψυχολογία* (Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017), 86-87.

προβολή της ατομικότητας είναι απειλή για το καθεστώς γιατί αποτελεί πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη ανεξάρτητης σκέψης και της κατ' επέκταση διάδοση της. Παράλληλα, ο έρωτας θεωρείται έγκλημα στην κοινωνία του 1984 και οι στενές ανθρώπινες σχέσεις ελέγχονται, γιατί προάγουν ένα αίσθημα αφοσίωσης η οποία έρχεται σε αντιπαράθεση με την αφοσίωση που όλοι οφείλουν απέναντι στο καθεστώς και το Μεγάλο Αδερφό.¹⁸

Έναν παρόμοιο οργουελικό κόσμο βλέπουμε στην ταινία του Terry Gilliam, *Brazil*, που προβλήθηκε το 1985 και παρουσιάζει έναν εναλλακτικό κόσμο του 20^{ου} αιώνα όπου ο κρατικός μηχανισμός καταστέλλει με τη βία κάθε ελεύθερη σκέψη¹⁹. Η γραφειοκρατία βασιλεύει εξυπηρετούμενη από ασυνήθιστα μηχανήματα και το Υπουργείο Πληροφοριών, ως ένας άλλος Μεγάλος Αδερφός, φροντίζει για τον απόλυτο έλεγχο, την τήρηση της σταθερότητας και τον σωφρονισμό όποιου τη διακινδυνεύσει. Ο πρωταγωνιστής της ταινίας, Sam Lowry, είναι στέλεχος του Υπουργείου Πληροφοριών, αλλά και ένας ονειροπόλος. Τα όνειρα του λειτουργούν ως μέσο διαφυγής από την καταπιεστική πραγματικότητα και τον οδηγούν να επαναστατήσει προκειμένου να σώσει το κορίτσι που έχει ερωτευτεί. Το τέλος του Sam Lowry προσομοιάζει με αυτό του Winston Smith του 1984. Και οι δύο έπειτα βασανιστηρίων και πλύσης εγκεφάλου πέφτουν σε πνευματικό λήθαργο²⁰.

Το πατερναλιστικό καθεστώς του Μεγάλου Αδερφού βασίζεται στην αρχή ότι «αυτός που ελέγχει το παρελθόν, ελέγχει το μέλλον, αυτός που ελέγχει το παρόν, ελέγχει το παρελθόν», έτσι ελέγχοντας την πρόσβαση που έχουν οι πολίτες στη γνώση και διαμορφώνοντας κατάλληλα τις πληροφορίες, μπορεί να ελέγξει και να κατευθύνει τις πράξεις τους. Με την παραμόρφωση τόσο της ιστορίας, όσο και της γλώσσας, η μόνη πραγματικότητα που γνωρίζουν είναι αυτή που το κόμμα επιθυμεί καθιστώντας τους πιόνια σε ένα άνισο παιχνίδι.

¹⁸ Lee Burrell, "Between Choice and Tyranny: Was Orwell a Prophet?" *Student Lawyer* 12, no. 4 (1983): 41.

¹⁹ Terry Gilliam, Tom Stoppard, Charles Mckeown, *Brazil*, directed by Terry Gilliam (1985).

²⁰ "He's got away from us, Jack..", "I'm afraid you're right, Mr Helpmann. He's gone.", (*Brazil*), "But it was all right, everything was all right, the struggle was finished. He had won the victory over himself. He loved Big Brother.", (1984).

2.2 Πατερναλισμός στο *Fahrenheit 451*

Στην κοινωνία του *Fahrenheit 451* τα βιβλία είναι απαγορευμένα, οι άνθρωποι δεν διαβάζουν, δεν απολαμβάνουν τη φύση, δεν σκέφτονται και δεν πραγματοποιούν συζητήσεις με νόημα. Οδηγούν γρήγορα αυτοκίνητα και παρακολουθούν τηλεοπτικά προγράμματα ψυχαγωγίας και προπαγάνδας, μέσω μεγάλων τηλεθόνων οι οποίες βρίσκονται σε κάθε σπίτι. Σε αυτή την κοινωνία οι πυρονόμοι δεν σβήνουν φωτιές, αλλά τις βάζουν καίγοντας ιδιοκτησίες στις οποίες βρέθηκαν βιβλία. Ο Guy Montag, ο πρωταγωνιστής της ιστορίας, είναι πυρονόμος και ευτυχισμένος με την έως τώρα δεκαετή επαγγελματική του ενασχόληση. Την ηρεμία του θα ταράξει η γνωριμία του με ένα δεκαεπτάχρονο κορίτσι, την Clarisse McClellan, διαφορετικό από τα άλλα το οποίο θα θέσει σε αμφισβήτηση όσα γνώριζε έως τότε, τόσο για το επάγγελμα του, όσο και για την ιστορία, όπως το γεγονός ότι οι «πυροσβέστες» κάποτε δεν έβαζαν φωτιές αλλά τις έσβηναν. Ο αναπάντεχος θάνατος της Clarisse, αλλά και ένα περιστατικό σε μία από τις επιχειρήσεις του, όταν μία γυναίκα αρνείται να εγκαταλείψει το φλεγόμενο σπίτι και παραμένει με τα βιβλία της, ωθεί τον Guy να αναζητήσει απαντήσεις. Τις απαντήσεις αυτές θα τις βρει σε βιβλία που είχε κρυμμένα στο σπίτι του και στη συνάντησή του με τον καθηγητή Faber ο οποίος του μιλάει για την πραγματική αξία των βιβλίων και τον βοηθάει να οραματιστεί έναν κόσμο όπου οι άνθρωποι θα μπορούν να σκέφτονται ελεύθερα.

Το κράτος του *Fahrenheit 451*, ως ένα σκληρά πατερναλιστικό κράτος, προσπαθεί να προλάβει πιθανές διαταραχές στην κοινωνία μέσω της παρακολούθησης, της προπαγάνδας και της λογοκρισίας. Καλός και ιδανικός πολίτης δεν είναι ο μορφωμένος, ο σκεπτόμενος και ενημερωμένος πολίτης, αλλά εκείνος που δεν τολμά να έχει δική του άποψη και ανησυχίες. Όλοι πρέπει να συμμορφώνονται με το σύστημα και να αποδέχονται παθητικά αυτό που έχει οριστεί ως ορθή συμπεριφορά. Οποιαδήποτε παρέκκλιση από τις κοινωνικές νόρμες θεωρείται απειλή για τη συμμόρφωση, την ομοιογένεια και τη σταθερότητα.²¹ Γι' αυτό και τα βιβλία

²¹ Abdol Hossein Joodaki, "The Ubiquitous Effect of Television and Dominant Surveillance in Ray Bradbury's *Fahrenheit 451*," *Rupkatha Journal* VII, no. 3 (2015): 229.

που διαταράσσουν αυτή τη σταθερότητα αποτελούν εχθρό του συστήματος. Συγκεκριμένα, όπως υποστηρίζει ο Beatty το αφεντικό του Guy, τα βιβλία «εξάπτουν τις μειονότητες», που σημαίνει ότι διεγείρουν την σκέψη και την κριτική ικανότητα του ατόμου γεγονός που διαταράσσει την ισορροπία. Το κράτος θέλει ευτυχισμένους πολίτες και τα βιβλία προκαλούν δυσάρεστες σκέψεις γι' αυτό και καταστρέφονται. Με αυτόν τον τρόπο κανείς δεν σκέφτεται διαφορετικά, η ατομικότητα καταπιέζεται και επιτυγχάνεται ο κομορμισμός.

Ένα βιβλίο στο διπλανό σπίτι είναι ένα γεμάτο και σπλισμένο περίστροφο. Το καις. Το αφοπλίζεις. Κάνεις μια τομή στο μυαλό του ανθρώπου αυτού.... Όλοι είναι ίσοι και ευτυχισμένοι, αφού δεν υπάρχουν βουνά για να συγκρίνεις το ύψος των κορυφών τους.²²

Οι πολίτες του Fahrenheit 451 κατακλύζονται από αισθήσεις και θεάματα τα οποία γίνονται υποκατάστατα της σκέψης, καθώς όσες πληροφορίες χρειάζονται για να παραμένουν χαρούμενοι και συμμορφωμένοι με το σύστημα τις λαμβάνουν από τις τηλεοράσεις αμεσότερα, ταχύτερα και ευκολότερα σε σχέση με τα βιβλία.²³ Πρόκειται για μία κοινωνία όπου οι άνθρωποι κατακλύζονται από πληθώρα πληροφορίας από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και δεν αναζητούν άλλες αξιόπιστες πηγές γνώσης και πληροφόρησης, και αν κάποιος το κάνει, όπως η Clarisse, θεωρείται παρείσακτος (*anti-social*). Σε μια προσπάθεια του Beatty να νουθετήσει τον Guy του αποκαλύπτει τη λογική αυτού του καθεστώτος, ότι για να είναι ευτυχισμένος ο άνθρωπος πρέπει να τον κατακλύζει με πληθώρα ασήμαντης πληροφορίας, που θα τον χορταίνει και θα τον κάνει να νιώθει έξυπνος χωρίς να του διεγείρει ερωτήματα. Οτιδήποτε μπορεί να τον οδηγήσει στην αμφισβήτηση των όσων γνωρίζει, όπως η πολιτική, η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία, μόνο τη δυστυχία θα του φέρουν.

²² Ο Beatty αναφέρει χαρακτηριστικά σαν παράδειγμα των «δυσάρεστων» σκέψεων που προκαλούν τα βιβλία την απογοήτευση που θα νιώσει ένας καπνιστής διαβάζοντας ένα βιβλίο σχετικά με τον καρκίνο των πνευμόνων που προκαλεί ο καπνός και τα κοινωνικά-φυλετικά στερεότυπα με τα οποία θα κληθεί να προβληματιστεί κάποιος που θα διαβάσει τον «Μικρό μαύρο Σάμπο» ή την «Καλύβα του Μπάρμπα-Θωμά», Ray Bradbury, *ΦΑΡΕΝΑΪΤ 451*, μετάφρ. Βασίλης Δουβίτσας (Αθήνα: Άγρα, 2012), 93-95. Βλ. επίσης Rodney Smolla, *Life of the Mind and a Life of Meaning: Reflections on Fahrenheit 451*, *The Michigan Law Review* 107, no. 6 (2009): 902.

²³ Ray Bradbury, *ΦΑΡΕΝΑΪΤ 451*, μετάφρ. Βασίλης Δουβίτσας (Αθήνα: Άγρα, 2012), 129.

Δεν μπορείς να χτίσεις ένα σπίτι χωρίς καρφιά και δοκάρια. Αν δεν θέλεις λοιπόν να δεις ένα σπίτι να χτίζεται, κρύψε τα καρφιά και τα δοκάρια. Αν δεν θέλεις να δεις έναν άνθρωπο να γίνεται δυστυχής από την πολιτική, μην του δείχνεις και τις δύο πλευρές ενός ζητήματος, γιατί θα τον μπλέξεις, δείξε του μόνο τη μία. Ή ακόμη καλύτερα μην του δείξεις καμιά... Φόρωσε τον με ανώδυνα γεγονότα... Θα νιώσουν τότε ότι σκέφτονται... Δεν πρέπει να τους αφήσεις να ασχολούνται με περιέργα πράγματα όπως η φιλοσοφία ή η κοινωνιολογία. Ο δρόμος αυτός οδηγεί στη μελαγχολία.²⁴

Έτσι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης χρησιμοποιούνται ως ένα ισχυρό όπλο κοινωνικού ελέγχου και εξάλειψης της διαφορετικότητας μέσω του οποίου οι πολίτες δέχονται παθητικά και αδιαμαρτύρητα αυτό που το καθεστώς θέλει να προβάλλει ως ορθή συμπεριφορά.

Το κράτος εκμεταλλεζόμενο τη μόνη πραγματικότητα που ο πολίτης γνωρίζει, τη γνωστική ασυμφωνία την οποία βιώνει, «σχηματίζει» τους χαρακτήρες, ελέγχει και κατευθύνει τις συμπεριφορές. Όταν ο Guy ως ένας άλλος απελευθερωμένος δεσμώτης προσπαθεί να εξηγήσει στη σύζυγο του Milred ότι η ζωή ήταν κάποτε διαφορετική από αυτό που αντιλαμβάνονται τώρα ως πραγματικότητα, εκείνη προτιμά τη συντροφιά της τηλεόρασης και των προσώπων που απεικονίζονται σε αυτή, τα οποία είναι η μόνη οικογένεια που γνωρίζει.²⁵ *“Ordinary, said Aunt Lydia, is what you are used to. This may not seem ordinary to you now, but after a time it will. It will become ordinary”*, αυτά είναι τα λόγια της θείας Lydia στο δυστοπικό μυθιστόρημα της Margaret Atwood *The Handmaid’s Tale*.²⁶ Η φράση αυτή έρχεται στο μυαλό της πρωταγωνίστριας που υπηρετεί με τη βία την ελίτ

²⁴ Ray Bradbury, *ΦΑΡΕΝΑΪΤ 451*, μετάφρ. Βασίλης Δουβίτσας (Αθήνα: Άγρα, 2012), 97. Βλ. επίσης Abdol Hossein Joodaki, “The Ubiquitous Effect of Television and Dominant Surveillance in Ray Bradbury’s Fahrenheit 451,” *Rupkatha Journal* VII, no. 3 (2015): 228.

²⁵ Για το φαινόμενο της γνωστικής ασυμφωνίας μας μίλησε ο Πλάτωνας στην Πλάτωνος Πολιτεία, στην «Αλληγορία του Σπηλαίου» όπου οι άνθρωποι ήταν αλυσοδεμένοι σε μία σπηλιά όπου η μόνη πραγματικότητα που αντιλαμβάνονταν ως αληθινή ήταν οι σκιές τους. Στη περίπτωση όπου κατάφερε ένας από αυτούς να απελευθερωθεί και να αντικρύσει την πραγματικότητα εκτός σπηλαίου θα αντιλαμβανόταν την πλάνη στην οποία ζούσαν. Ωστόσο αν προσπαθούσε να επιστρέψει και να πείσει τους υπόλοιπους δεσμώτες ότι αυτό που αντίκρυζαν καθημερινά δεν ήταν η πραγματικότητα, εκείνοι ενδεχομένως θα τον απέρριπταν και δεν θα ήθελαν να διαφύγουν της «φυλακής» τους η οποία ήταν η μόνη αλήθεια που γνωρίζουν, Αντώνης Καραμπατζός, *Ιδιωτική Αυτονομία και Προστασία του Καταναλωτή: Μία συμβολή στην συμπεριφορική οικονομική ανάλυση του δικαίου* (Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας, 2016), 42.

²⁶ Margaret Atwood, *Η ιστορία της θεραπαινίδας*, μετάφρ. Αύγουστος Κουρτώ (Αθήνα: Ψυχογιός, 2018), 56.

του καθεστώτος της Gilead για αναπαραγωγή, όταν αντικρύζει κρεμασμένους γιατρούς οι οποίοι θανατώθηκαν επειδή είχαν τελέσει εκτρώσεις στο παρελθόν όταν ακόμα δεν ήταν παράνομες. Η φράση της Lydia αποδεικνύει πόσο σημαντική είναι η δύναμη της συνήθειας. Ένα ολοκληρωτικό, σκληρά πατερναλιστικό καθεστώς σε οδηγεί να αποδεχτείς ακόμη και ένα αποκρουστικό θέαμα όχι απαραίτητα σαν κάτι σωστό, αλλά σαν κάτι συνηθισμένο, οικείο, σαν να μην ήταν ποτέ ο κόσμος διαφορετικός.

2.3 Πατερναλισμός στο *Brave New World*

Το *Brave New World* του Aldous Huxley διαδραματίζεται στο Λονδίνο, το Παγκόσμιο κράτος, το 632 μετά Φορντ (2.540 μ.Χ.), όπου ο καλύτερος τρόπος για το καθεστώς ελέγχου της συμπεριφοράς των πολιτών του είναι η δημιουργία τους από το μηδέν. Συγκεκριμένα η «σύλληψη» των ανθρώπων πραγματοποιείται τεχνικά και μαζικά σε εργαστηριακούς σωλήνες όπου τα έμβρυα χωρίζονται σε τάξεις Α, Β, Γ, Δ, Ε ανάλογα με τον ρόλο που θα επιτελέσουν κοινωνικά και επαγγελματικά. Οι Άλφα και οι Βήτα είναι οι ανώτερες τάξεις, ενώ οι Γάμα, Δέλτα και Έψιλον αποτελούν τη μαζική παραγωγή ομοιόμορφων και πανομοιότυπων ανθρώπων οι οποίοι θα συντελέσουν την εργατική τάξη. Στο πλαίσιο του βιολογικού προκαθορισμού και μίας ευγονικής ιδεολογίας, κάθε έμβρυο φέρει τις διανοητικές και σωματικές ικανότητες που είναι απαραίτητες για να καλυφθούν οι εκάστοτε ανάγκες της κοινωνίας. Ο εκ γενετής σκοπός του κάθε ατόμου είναι η επίτευξη των στόχων για τους οποίους έχει προοριστεί και όχι των προσωπικών του.

Ο γενετικός προκαθορισμός συνεχίζεται και κατά την ανάπτυξη του ατόμου μέσω τεχνικών, όπως η υπνοπαιδεία και το ηλεκτροσόκ. Συγκεκριμένα, ενόσω κοιμούνται τα παιδιά ακούγονται από μεγάφωνα σλόγκαν όπως «όλοι δουλεύουν για όλους», «όλοι είναι χαρούμενοι τώρα», «ο θάνατος δεν είναι κάτι τρομερό», «τα παιδιά Άλφα φοράνε γκρίζα. Δουλεύουν πολύ...Είμαι ευτυχισμένος, διότι σαν Βήτα δεν χρειάζεται να δουλεύω τόσο πολύ.. Οι Γάμα είναι χαζοί...». Με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά «εκπαιδεύονται» να είναι ευτυχισμένα με τη θέση που κατέχουν στην κοινωνία. Έπειτα το ηλεκτροσόκ που πραγματοποιείται σε ένα μωρό Δέλτα το οποίο προσπαθεί να προσεγγίσει ένα βιβλίο ή ένα λουλούδι προκαθορίζει

ανταντακλαστικά την απέχθεια του σε αυτά τα αντικείμενα με στόχο το διάβασμα ή η φύση να μην το αποσπάσει ποτέ από τις χειρωνακτικές εργασίες τις οποίες είναι προορισμένο να εκτελέσει.²⁷ Με τις μεθόδους αυτές προκαθορίζεται το μίσος ή η αγάπη για αντικείμενα, δραστηριότητες, ακόμη και για την ιδιότητα και τάξη την οποία κατέχουν.

Στο δυστοπικό καθεστώς Huxley είναι περιττή η συνεχής παρακολούθηση που περιγράφει ο Orwell στο «1984», καθώς δεν υφίσταται συμπεριφορά που να παρεκκλίνει από τις επιταγές του κράτους, δεδομένου ότι οι πολίτες έχουν υποστεί πλήση εγκεφάλου εκ γενετής.²⁸ Οι σκέψεις τους δεν είναι αποτέλεσμα των δικών τους προσωπικών αντιλήψεων που προέκυψαν αυθόρμητα με το πέρασμα των χρόνων, αλλά αποτέλεσμα των συγκεκριμένων κρατικών «υποδείξεων» όλων αυτών των χρόνων, όσων το κράτος τους δίδαξε υποσυνείδητα, να γνωρίζουν δηλαδή ποιος είναι ο ρόλος τους στην κοινωνία και να είναι ευτυχισμένοι με αυτόν.²⁹ Και επειδή ακριβώς στο Παγκόσμιο Κράτος οι πολίτες δεν επιτρέπεται να παρεκκλίνουν από την καθορισμένη συμπεριφορά, στην περίπτωση που νιώσουν ή συμπεριφερθούν αλλόκοτα, το κράτος εκμεταλλεζόμενο τα επιτεύγματα της ιατρικής και της τεχνολογίας φροντίζει για την απομάκρυνση κάθε αρνητικού συναισθήματος με τη προσφορά επιφανειακής απόλαυσης μέσω αισθησιακών θεαμάτων και ναρκωτικών όπως τη «σόμα», ένα ναρκωτικό που τους ηρεμεί και τους επαναφέρει στην τάξη.³⁰

²⁷ Οι μέθοδοι της υπνοπαιδείας και του ηλεκτροσόκ αναλύονται από τον Διευθυντή σε σπουδαστές στην Αίθουσα Νεοπαβλοφίανου Προκαθορισμού Εξηρητημένων Ανταντακλαστικών του Βρεφοκομείου, τις οποίες μεθόδους αποκαλεί χαρακτηριστικά τη «μεγαλύτερη ηθικοπλαστική κοινωνικοποιό δύναμη όλων των εποχών», Aldous Huxley, *Θαυμαστός Καινούριος Κόσμος*, μετάφρ. Ανδρέας Αποστολίδης (Αθήνα: Το ΒΗΜΑ, 2013), 59-70.

²⁸ Bob Barr, "Aldous Huxley's Brave New World - Still a Chilling Vision after All These Years," *Michigan Law Review* 108, no. 6 (2010): 852

²⁹ Παρατίθεται το απόσπασμα από το βιβλίο: «*Μέχρι που το μυαλό του παιδιού θα γίνει ένα με αυτές τις υποδείξεις, των οποίων το άθροισμα θα αποτελεί και το μυαλό του. Και όχι μόνο το παιδικό μυαλό, αλλά και του ενήλικα: αντιλήψεις σε όλη τη διάρκεια της ζωής του. Το μυαλό του κρίνει, επιθυμεί, αποφασίζει-αποτελείται από αυτές τις υποδείξεις. Κρατικές υποδείξεις!*», Aldous Huxley, *Θαυμαστός Καινούριος Κόσμος*, μετάφρ. Ανδρέας Αποστολίδης (Αθήνα: Το ΒΗΜΑ, 2013), 71.

³⁰ Παρατίθεται το απόσπασμα από το βιβλίο: «*και αν παρ' ελπίδα κάτι κάπου πάει στραβά, υπάρχει πάντα η σόμα για ένα ταξίδι μακριά από τα δυσάρεστα γεγονότα*», Aldous Huxley, *Θαυμαστός Καινούριος Κόσμος*, μετάφρ. Ανδρέας Αποστολίδης (Αθήνα: Το ΒΗΜΑ, 2013), 312.

Στο Παγκόσμιο κράτος προκαθορίζεται ακόμη και η στάση των ανθρώπων απέναντι στον θάνατο. Στα εξήντα τους οδηγούνται στο Νοσοκομείο Μελλοθανάτων όπου τους επισκέπτονται μικρά παιδιά προκειμένου να εξοικειωθούν με την ιδέα του θανάτου. Θεσμοί όπως της θρησκείας και της οικογένειας δεν υφίστανται πλέον, η λέξη μητέρα θεωρείται βωμολοχία και οι μονογαμικές ουσιώδεις σχέσεις απαγορεύονται. Όλα αυτά θα δημιουργούσαν συναισθήματα και σκέψεις που θα παρέκκλιναν του τρίπτυχου «Σταθερότης, Ταυτότης, Κοινότης» που πρεσβεύει το κράτος. Όταν ένας από τους ήρωες του μυθιστορήματος, ο Bernard Marx παρουσίασε μία ασυνήθιστα, κατά τις κοινωνικές νόρμες, βαθύτερη σχέση με τη Lenina, επιπλήχθηκε για μη συμμόρφωση με του κανόνες. Βρισκόμενοι σε μία κατάσταση αμφισβήτησης αυτού του προκαθορισμένου τρόπου ζωής ο Bernard και η Lenina επισκέπτονται ένα καταυλισμό Αγρίων όπου γνωρίζουν τον John (John the "Savage"), ένα παιδί γεννημένο από μητέρα, ο οποίος τους ακολουθεί. Ο John σοκάρεται από τον σκηνοθετημένο και ελεγχόμενο τρόπο ζωής ο οποίος έρχεται σε αντίθεση με τον κόσμο που έχει γνωρίσει από τα έργα του Shakespeare.

Η κοινωνία του *Brave New World* δεν είναι μια κοινωνία φιλική σε γιατρούς, αρχιτέκτονες, συγγραφείς και εν γένει ανθρώπους των τεχνών και των επιστημών που διαφέρουν και παίρνουν ρίσκα. Τα βιβλία απαγορεύονται γιατί η τέχνη είναι ασύμβατη με την ευτυχία, διότι όπως χαρακτηριστικά αποκρίνεται ο Μεγάλος Διαχειριστής Mustapha Mond στον John, «κλονίζουν» τους ανθρώπους», άποψη η οποία προσομοιάζει με αυτή του Beaty στο «Fahrenheit 451», ο οποίος θεωρεί ότι τα βιβλία «εξάπτουν τις μειονότητες» και οδηγούν στη δυστυχία. Και στις δύο περιπτώσεις θεωρούνται ως εργαλείο για τον σκεπτόμενο άνθρωπο και ως αποτέλεσμα αποτελούν εχθρό του συστήματος. Όσον αφορά την επιστήμη αυτή ελέγχεται και συγκρατείται η εξέλιξη της, ώστε να υπάρχει πάντα η ανάγκη κάλυψης κάποιων θέσεων εργασίας και ως εκ τούτου να εξασφαλίζεται η ιεραρχία. Με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η ιδανική κατανομή του πληθυσμού και η σταθερότητα στην κοινωνία, καθώς μία κοινωνία μόνο με πετυχημένους Άλφα θα ήταν χαοτική. Ο Διαχειριστής συγκεκριμένα περιγράφει την κοινωνία σαν ένα παγόβουνο όπου τα 8/9 βρίσκονται κάτω από το νερό και το 1/9 πάνω από την επιφάνεια του νερού. Σε ίδιο μήκος κύματος στο βιβλίο του Goldstein που διαβάζει ο Winston Smith στο 1984, αναφέρεται ότι «ο πόλεμος διεξάγεται από κάθε άρχουσα

τάξη εναντίον των υποτελών της και ο αντικειμενικός σκοπός δεν είναι η εδαφική κατάκτηση ή η άμυνα, αλλά να διατηρηθεί άθικτη η κοινωνική δομή».³¹ Στόχος σε όλες τις περιπτώσεις είναι η εξασφάλιση της σταθερότητας και ομοιογένειας η οποία όμως ομοιογένεια αφορά τους προκαθορισμένους κανόνες συμπεριφορές που πρέπει να ακολουθούν όλοι, ωστόσο εξακολουθούν να διαμορφώνονται κοινωνικές τάξεις προς εξασφάλισης της σταθερότητας.

Παρατηρούμε μία κοινωνία όπου το κράτος δεν χαράζει απλά πολιτικές, ούτε χρησιμοποιεί απλές παρωθήσεις για να κατευθύνει και να ελέγξει τη συμπεριφορά των πολιτών του, αλλά τους «σχηματίζει» έτσι γενετικά ώστε να αποδέχονται παθητικά το ρόλο που τους έχει δοθεί. Αυτό που φαινομενικά προσφέρει είναι μία κοινωνία σταθερότητας όπου όλοι είναι ασφαλείς και ευτυχισμένοι, καθώς έχουν ό,τι επιθυμούν και δεν επιθυμούν ό,τι δεν μπορούν να έχουν. Ωστόσο δεν υπάρχει δυνατότητα προόδου πέραν αυτής που έχει προκαθοριστεί για τον καθένα.³² Μπορεί όμως μία κοινωνία σκληρού δεσποτισμού, σταθερότητας και απόλυτης συμμόρφωσης σε προκαθορισμένους κανόνες να οδηγήσει σε κάτι ξεχωριστό ή θα οδηγεί πάντα στη μετριότητα τόσο σε προσωπικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο;

³¹ George Orwell, *1984* (Αθήνα: Κάκτος, 1999), 217.

³² "There is no path but the one given", Bob Barr, "Aldous Huxley's Brave New World - Still a Chilling Vision after All These Years," *Michigan Law Review* 108, no. 6 (2010): 856.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

«ΠΕΡΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ»

3.1 Δικαίωμα στην αυτονομία

Στόχος όλων αυτών των δυστοπικών καθεστώτων είναι μία κοινωνία με όμοιους ελεγχόμενους και φαινομενικά ευτυχισμένους ανθρώπους. Το δυσάρεστο είναι ότι μπροστά σε ένα όραμα εικονικής ελευθερίας, ασφάλειας και σταθερότητας ο άνθρωπος είναι ικανός να παραδώσει από μόνος του τις ελευθερίες του και να θυσιάσει την ατομικότητα του.

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι τεράστιες απανταχού παρούσες τηλεοθόνες των συγγραφέων, βοηθάνε πολύ προς αυτή την κατεύθυνση προβάλλοντας σε όλους μια εικονική πραγματικότητα για το τι είναι ευτυχία. Η τηλεόραση σε οδηγεί ταχύτατα σε συμπεράσματα που δεν είναι στην πραγματικότητα δικά σου και με τα οποία είναι δύσκολο να διαφωνήσεις. Με τα βιβλία όμως είναι διαφορετικά τα πράγματα, ένα βιβλίο μπορείς να το κλείσεις και να αναρωτηθείς αν αυτό που διάβασες είναι σωστό.³³ Διεγείρουν τη φαντασία, αποκαλύπτουν ότι μπορεί να υπάρχει παραπάνω από μία οπτική της αλήθειας, δημιουργούν διαφορετικές οντότητες με προσωπική αντίληψη και κριτική σκέψη, μπορεί να οδηγήσουν σε παρορμητικές αποφάσεις, στην ανάληψη πρωτοβουλιών, σε επανάσταση και γι' αυτό ακριβώς και αποτελούν τον εχθρό και στα τρία δυστοπικά καθεστώτα και όχι μόνο. Η «φίμωση» της τέχνης εν γένει στην πορεία της ιστορίας από την Ιερά Εξέταση μέχρι τη Σταλινική Μεγάλη Κάθαρση και το 3^ο Ράιχ στάθηκε η αιτία για τον χαμό χιλιάδων συγγραφέων, καλλιτεχνών και διανοούμενων.³⁴ Το κάψιμο των βιβλίων χρησίμευσε ως όπλο πλύσης εγκεφάλου και μαζικού ελέγχου καθώς υπήρχε πάντα ο φόβος ότι οι ιδέες που εμπεριέχει ένα «απαγορευμένο» βιβλίο θα αποτελούσαν απειλή με καταστροφικές συνέπειες για τους στόχους του

³³ Ray Bradbury, *ΦΑΡΕΝΑΪΤ 451*, μετάφρ. Βασίλης Δουβίτσας (Αθήνα: Άγρα, 2012), 129.

³⁴ Sarah Skwire, «Δίχως ελευθερία Δεν Υπάρχει Τέχνη Δίχως Τέχνη Δεν Υπάρχει Ελευθερία,» στη συλλογή δοκιμίων *Ελευθερία. Γιατί;*, επιμέλεια G. Palmer, μετάφρ. Νίκος Ρώμπαπας (Αθήνα: ΚΕ-ΦΙΜ, 2015), 70.

εκάστοτε καθεστώτος. Όπως το έχει θέσει και ο Δικαστής Louis Brandeis, ο κόσμος φοβόταν τις μάγισσες και έκαιγε γυναίκες (*“Men feared witches and burnt women”*), ωστόσο ο καλύτερος τρόπος για να καταπολεμηθεί αυτός ο φόβος είναι να προσδώσεις στη συζήτηση σχετικά με τις μάγισσες μία ελεύθερη και χωρίς λογοκρισία έκφραση. Ο φόβος δεν δικαιολογεί την καταστρατήγηση της ελεύθερης έκφρασης, πρέπει η απειλή και ο κίνδυνος που θα επέλθει ως αποτέλεσμα αυτής να είναι ουσιώδης και να αιτιολογεί πλήρως την άσκηση λογοκρισίας.³⁵ Ωστόσο όπως μας διδάσκει και ο καθηγητής Faber στο *Fahrenheit 451*, ακόμη και αν καταστραφούν τα βιβλία δεν είναι παρά μόνο σκευή στα οποία αποθηκεύουμε μέσα όλες αυτές τις ιδέες τις οποίες φοβόμαστε ότι θα ξεχάσουμε, αυτές είναι που χρειαζόμαστε και όχι τα ίδια ως αντικείμενα. Καταστρέφοντας λοιπόν την ύλη δεν καταστρέφεις τις ιδέες οι οποίες συνεχίζουν να ζούνε στο μυαλό μας. Αυτό είναι το ισχυρότερο όπλο μας, γιατί μία μάζα από αδιάφορους και απληροφόρητους ανθρώπους πλάθεται πιο εύκολα. Ακόμη και οι πιο έξυπνοι άνθρωποι πολλές φορές αποτυγχάνουν να ικανοποιήσουν τις προσωπικές τους επιθυμίες και παρασύρονται από τη μίμηση (*the ape-like one of imitation*), στην αναζήτηση δηλαδή του τι τους ευχαριστεί αναρωτώνται τι πράττουν οι περισσότεροι.

Σε μία προσπάθεια κατασκευής μιας ομοιογενοποιημένης κοινωνίας το καθεστώς του *Brave New World* φτιάχνει ομάδες από πανομοιότυπους ιδανικούς πολίτες, όπου ο καθένας έχει συγκεκριμένα προκαθορισμένα χαρακτηριστικά και δυνατότητες ανάλογα με τον ρόλο που θα επιτελέσει στην κοινωνία. Αναφορικά με το θέμα της ευγονικής ο κοινωνιολόγος Amitai Etzioni τονίζει το ρίσκο που εμπεριέχει το εγχείρημα χρησιμοποιώντας το παράδειγμα γονέων όπου έχουν επιλέξει υψηλού IQ γονίδια για το παιδί τους. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι ναι μεν θα γεννηθεί ένα ευφυές παιδί, αλλά μπορεί να είναι ένα παιδί απρόθυμο να εξελίξει τα ταλέντα του ή ενδέχεται να υποτιμά τους λιγότερο έξυπνους γονείς του. Έπειτα μία διαδικασία όπου η δημιουργία ενός παιδιού δεν προέρχεται από την επαφή των δύο γονέων ή την επιθυμία δύο ανθρώπων για τη δημιουργία μίας οικογένειας, αλλά από την αυστηρή διαλογή των κατάλληλων γονιδίων για τη δημιουργία του

³⁵ Louis Brandeis, “Whitney v. California”, 274 U.S. 357 (1927). Βλ. επίσης Rodney Smolla, “The life of the Mind and a Life of Meaning: Reflections on Fahrenheit 451,” *The Michigan Law Review*, no. 6 (2009): 904.

ιδανικού διαδόχου, μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις τόσο στη σχέση μεταξύ γονέα τέκνου όσο και στη μεταξύ των δυο γονέων.³⁶ Σε προσωπικό επίπεδο περιορίζεται κάθε δυνατότητα αυτοβελτίωσης ή εξέλιξης, καθώς το άτομο είτε θα αδυνατεί, είτε δεν θα του επιτραπεί να κάνει επιλογές πέραν αυτών για τις οποίες έχει προοριστεί.³⁷ Από τον Πλάτωνα μέχρι τον Huxley το εκάστοτε κράτος φαντασιωνόταν τον ιδανικό πολίτη, ωστόσο αυτή η προσπάθεια «ενορχήστρωσης» της ανθρώπινης υπόστασης ελλοχεύει κινδύνους και απειλές για την ατομική ελευθερία. Μπορεί στόχος του πατερναλισμού να είναι η προστασία μας από τις βλαβερές συνέπειες των λάθος επιλογών μας και η δημιουργία θεωρητικά μίας ποιοτικότερης ζωής, ωστόσο η χρήση από ένα κράτος σκληρών πατερναλιστικών μέτρων για την ικανοποίηση του οράματος μίας βελτιωμένης ζωής για τον μελλοντικό άνθρωπο, δεν δικαιολογεί τη στέρηση θεμελιωδών δικαιωμάτων από τον άνθρωπο του σήμερα,³⁸ όπως το δικαίωμα στην αυτονομία.

Ο John Stuart Mill στο έργο του «Περί Ελευθερίας» θέτει ένα όριο στον περιορισμό της ελευθερίας.³⁹ Συγκεκριμένα υποστηρίζει ότι ο μόνος λόγος που μπορεί νόμιμα να ασκηθεί εξουσία σε ένα άτομο ενάντια στη θέληση του είναι για να αποτραπεί βλάβη σε άλλους. Η άσκηση εξουσίας πάνω του παρά τη θέληση του για το καλό του δεν είναι επαρκής λόγος. Δεν μπορεί να εξαναγκασθεί να πράξει κάτι γιατί αυτό θα ήταν καλύτερο γι' αυτόν ή θα τον κάνει ευτυχέστερο ή επειδή σύμφωνα με άλλους αυτό είναι το σοφό και το σωστό. Το άτομο είναι κυρίαρχο πάνω στον εαυτό του, στο σώμα του και το μυαλό του, η αυτονομία του είναι απόλυτη. Σε ίδιο μήκος κύματος και ο Joel Feinberg υποστηρίζει ότι η ζωή του ατόμου ανήκει

³⁶ Lee Burrell, "Between Choice and Tyranny: Was Orwell a Prophet?" *Student Lawyer* 12, no. 4 (1983): 46. Βλ. επίσης Harvard Law Review, "Eugenic Artificial Insemination: A Cure for Mediocrity?", *Harvard Law Review* 94, no 8 (1981): 1865.

³⁷ Ο John Watson τονίζει τη σημασία που έχει η εκπαίδευση στη διαμόρφωση του χαρακτήρα και της επαγγελματικής δραστηριότητας του ατόμου ανεξαρτήτως καταγωγής ή γενετικής προδιάθεσης: "Give me a dozen healthy infants, well-formed, and my own specified world to bring them up in and I'll guarantee to take any one at random and train him to become any type of specialist I might select - doctor, lawyer, artist, merchant-chief and, yes, even beggar-man and thief, regardless of his talents, penchants, tendencies, abilities, vocations, and race of his ancestors", John Watson, *Behaviorism* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd, 1925), 82.

³⁸ Lee Burrell, "Between Choice and Tyranny: Was Orwell a Prophet?" *Student Lawyer* 12, no. 4 (1983): 47. Βλ. επίσης William Vukowich, "The Dawning of the Brave New World-Legal, Ethical and Social Issues of Eugenics," *University of Illinois Law Forum*, (1971): 189-231.

³⁹ John Stuart Mill, *On Liberty* (Kitchener: Batoche Books Limited 2001 [1859]), 13.

στον ίδιο και σε κανέναν άλλο. Ο John Stuart Mill δεν ήταν απόλυτος όσον αφορά τον πατερναλισμό καθώς θεωρούσε ότι επιτρέπεται η παρέμβαση στην ελευθερία του ατόμου αν οι πράξεις του κριθούν ακούσιες. Στο παράδειγμα του με τη γέφυρα, που αναφέρθηκε παραπάνω, υποστηρίζει ότι στην περίπτωση όπου οποιοσδήποτε δει έναν άνθρωπο να προσπαθεί να διασχίσει μία ετοιμόρροπη γέφυρα, η οποία είναι βέβαιο ότι δεν είναι ασφαλής και δεν υπάρχει χρόνος να τον προειδοποιήσει, μπορεί να τον τραβήξει μακριά από τη γέφυρα χωρίς να θεωρηθεί καταπάτηση της ελευθερίας του. Δεν πρόκειται για καταπάτηση της ελευθερίας του με τη λογική ότι αν είχε αρκετή πληροφόρηση για την κατάσταση της γέφυρας και για το ότι η πτώση θα τον έβλαπτε πράγμα που δεν επιθυμεί, πιθανόν να απέφυγε να τη διασχίσει, οπότε το άτομο που τον σταματάει πράττει αυτό που θα έπραττε και ο ίδιος αν γνώριζε τα γεγονότα. Οποιαδήποτε άλλη παρέμβαση στη συμπεριφορά του ατόμου όταν πράττει εκούσια και χωρίς να βλάπτει κάποιον τρίτο θεωρείται σκληρός πατερναλισμός και καταπάτηση της ατομικής του ελευθερίας. Η απόλυτη απαγόρευση της πατερναλιστικής παρέμβασης στις εκούσιες πράξεις ικανών ατόμων που υποστηρίζει ο Mill έχει γίνει αντικείμενο κριτικής από πολλούς μεταξύ των οποίων οι Richard Arneson, Danny Scocia, Sarah Conly, Cass Sunstein ως απόλυτη και φανατική. Ακόμη και ο Joel Feinberg υποστήριξε ότι ο Mill δεν μπορεί να αποδείξει ότι κάθε καταναγκαστική πατερναλιστική παρέμβαση προκαλεί μεγαλύτερο κακό από αυτό που αποτρέπει.⁴⁰ Ο Mill βασίζεται στην έννοια της αυτονομίας και στο δικαίωμα του καθενός να ορίσει το συμφέρον του για το οποίο καλύτερος κριτής είναι το ίδιο το άτομο. Συνεχίζει επισημαίνοντας ότι ο πιο αποτελεσματικός τρόπος να αυξήσει κανείς την ευτυχία του είναι να του δώσουμε τη δυνατότητα να επιλέξει εκείνος τον τρόπο με τον οποίο επιθυμεί να ζήσει, διότι εκείνος γνωρίζει τι τον κάνει ευτυχισμένο.⁴¹

Υπέρμαχος της αυτονομίας υπήρξε νωρίτερα και ο φιλόσοφος Immanuel Kant. Αναφορικά με ο επιχειρήματα των πατερναλιστών ότι στόχος τους είναι η ευτυχία του ατόμου ο Kant ορθά επισημαίνει ότι δεν είναι δυνατό να βοηθήσουμε ένα

⁴⁰ Jonathan Riley, "Mill's absolute ban on paternalism," in *The Routledge Handbook of the Philosophy of Paternalism*, ed. Grill Kalle & Hanna Jason (London and New York: Routledge, 2018), 154. Βλ. επίσης Joel Feinberg, *The Moral Limits of the Criminal Law, Volume 3: Harm to Self* (New York: Oxford University Press, 1986), 59.

⁴¹ John Stuart Mill, *On Liberty* (Kitchener: Batoche Books Limited 2001 [1859]), 52-53.

άτομο βασιζόμενοι στη δική μας αντίληψη για το τι εστί ευτυχία, με εξαίρεση την περίπτωση των μικρών παιδιών, αλλά μπορούμε να τον ωφελήσουμε με γνώμονα τη δική του αντίληψη για την ευτυχία.⁴² Πράγματι, η φροντίδα και η υποστήριξη πρέπει να είναι πάντα συνυφασμένη με τον σεβασμό, αλλιώς εύκολα μπορεί να αποβεί πατερναλιστική. Παρά το γεγονός ότι σε μία κοινωνία αποτελούμε ένα σύνολο και οφείλουμε να συνδράμουμε ο ένας τον άλλον, οφείλουμε πάντα να σεβόμαστε την ατομικότητα και τη διαφορετικότητα του καθενός και το γεγονός ότι κάθε άνθρωπος έχει τη δική του αντίληψη για την έννοια της ευτυχίας. Όπως παρατηρεί ο Friedrich Hayek, κανένας τρίτος δεν μπορεί να συλλέξει την απαραίτητη πληροφόρηση για τα θέματα που αφορούν ένα άτομο καλύτερα από το ίδιο το άτομο, εκείνο είναι ο καλύτερος κριτής των υποθέσεων του. Και σε κάθε περίπτωση κανένας κεντρικός φορέας εξουσίας δεν μπορεί να κατέχει και να διαχειριστεί όλη τη γνώση την οποία κατέχει κάθε άτομο ξεχωριστά.⁴³

Ο Ronald Dworkin θέτει το κριτήριο της αποδοχής υποστηρίζοντας ότι δεν μπορεί να βελτιωθεί η ζωή του ατόμου με το να το αναγκάσεις είτε να πράξει, είτε να απέχει από κάτι άνευ αξίας γι' αυτόν. Επίσης η αποδοχή πρέπει να είναι ειλικρινής και όχι αποτέλεσμα υπνωτισμού, πλύσης εγκεφάλου, εκφοβισμού ή προπαγάνδας, μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν κατεξοχήν στα καθεστώτα που μας περιγράφουν οι Huxley, Orwell και Brudburry.⁴⁴ Το νόημα της αυτονομίας είναι να μπορεί το ίδιο άτομο να κατευθύνει τη ζωή του, να θέτει του στόχους του, τα συμφέροντα του και να πράττει αυτό που επιθυμεί, ωστόσο επιθυμίες που είναι αποτέλεσμα πιεστικών κοινωνικών νορμών δεν είναι αυτόνομες.⁴⁵ Κάθε άτομο οφείλει να δρα αυτόνομα χωρίς αυτό να ισοδυναμεί με παραβίαση του νόμου. Ωστόσο η υπακοή του στο νόμο πρέπει να είναι αποτέλεσμα δικής του απόφασης και δικαιολογημένη. Εμείς οι ίδιοι είμαστε υπεύθυνοι για τη διαμόρφωση του

⁴² Immanuel Kant, *On the Old Saw: That May be Right in Theory But It Won't Work in Practice* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974), 58-59.

⁴³ Friedrich Hayek, "The Use of Knowledge in Society", *The American Economic Review* 35, no. 4 (1945): 519-530.

⁴⁴ Ronald Dworkin, *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality* (Cambridge: Harvard University Press, 2000), 268-269.

⁴⁵ Natalie Stoljar, "Autonomy and the Feminist Intuition," in *Relational Autonomy: Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Social Self*, ed. Catriona Mackenzie & Natalie Stoljar (Oxford: Oxford University Press, 2000), 94-111.

χαρακτήρα μας, της ταυτότητας μας και εν τέλει για τις επιλογές μας οι οποίες δεν επηρεάζουν μόνο εμάς, αλλά έχουν αντίκτυπο και στους γύρω μας μέσω των πράξεων μας. Αποτελεί απόλυτο δικαίωμα μας, αλλά και ευθύνη μας ακόμη και αν αποφασίσουμε να συμμορφωθούμε με αυτό που επιθυμεί ο πατερναλιστής, η συμμόρφωση αυτή να είναι αποτέλεσμα της δικής μας συλλογιστικής και απόφασης.

3.2 Δικαίωμα στο σφάλλεσθαι

Ακόμη και στην περίπτωση του ήπιου πατερναλισμού όπου χρησιμοποιούνται οι παρωθήσεις, ναι μεν μία τέτοια διαδικασία οδηγεί συχνά σε ορθότερες επιλογές, ωστόσο δεν βοηθάει το άτομο να μάθει πως να λαμβάνει από μόνο του ορθότερες αποφάσεις για το μέλλον. Πόσο μάλλον στην περίπτωση του σκληρού πατερναλισμού όπου η παρέμβαση στη λήψη των αποφάσεων δεν είναι απλά προτρεπτική, αλλά καθολική.

Ο άνθρωπος είναι ένα ον που εξερευνά, αμφισβητεί, παίρνει ρίσκα και πολλές φορές απορρίπτει το status quo και τη σταθερότητα. Αρκετές φορές θα λάβει μη ορθολογικές αποφάσεις, αλλά η ορθολογικότητα τους μπορεί να κριθεί μόνο σε σχέση με το συμφέρον του για το οποίο καλύτερος κριτής είναι ο ίδιος. Με το να προλαμβάνουμε τα λάθη προτού αυτά λάβουν χώρα, εμποδίζουμε το παιδευτικό αποτέλεσμα που θα είχε αυτή ακριβώς η εσφαλμένη επιλογή. Οι συνέπειες μίας λάθος απόφασης βοηθάνε το άτομο να αποκτήσει γνώση από αυτή, να θέσει ξανά τους στόχους του και να καταπολεμήσει τους γνωστικούς του περιορισμούς. Επιπρόσθετα το γεγονός ότι ενδεχομένως θα πρέπει να λογοδοτήσει για της συνέπειες μίας λάθος απόφασης που θα λάβει, ενισχύει το αίσθημα υπευθυνότητας και βοηθάει στη διαδικασία λήψης ποιοτικότερων αποφάσεων.⁴⁶ Αν δεν δοθεί η δυνατότητα στο άτομο να βελτιώσει τη διαδικασία λήψης των αποφάσεων του μαθαίνοντας από τα λάθη του, αυτό θα έχει αρνητικές επιπτώσεις, όχι μόνο στον τομέα όπου πραγματοποιήθηκε η πατερναλιστική παρέμβαση, αλλά και σε άλλους τομείς όπου το άτομο θα χρησιμοποιήσει την ίδια λογική λήψης αποφάσεων. Πέραν τούτου θα βρίσκεται σε μία συνεχή σχέση εξάρτησης με τον πατερναλιστή

⁴⁶ Jonathan Klick, Gregory Mitchell, "Government Regulation of Irrationality: Moral and Cognitive Hazards," *Minnesota Law Review*, (2006): 1635. Βλ. Επίσης Mark White, *The Manipulation of Choice Ethics and Libertarian Paternalism* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 121.

με φαινόμενα όπως του ηθικού κινδύνου (*moral hazard*) και του γνωστικού κινδύνου (*cognitive hazard*) να κερδίζουν έδαφος στην καθημερινότητα του. Αναφορικά με τον ηθικό κίνδυνο, για παράδειγμα παρατηρείται ότι όταν ένα άτομο γνωρίζει ότι η τυχόν ζημία που θα προκαλέσει θα καλυφθούν από μία ασφαλιστική εταιρεία παρουσιάζει την τάση να είναι απερίσκεπτο στις υποθέσεις του. Έτσι και οι συνεχείς πατερναλιστικές παρεμβάσεις ωθούν το άτομο να δρα λιγότερο συνειδητά και προσεκτικά. Αντίστοιχα ο γνωστικός κίνδυνος λαμβάνει χώρα όταν οι πατερναλιστικές παρεμβάσεις παρεμβάλλονται όλης της πληροφόρησης και εκπαίδευσης που είναι απαραίτητης για το άτομο προκειμένου να αναπτύξει μία αποτελεσματική στρατηγική λήψης αποφάσεων.⁴⁷ Στο ίδιο μήκος κύματος ο Friedrich Hayek έχει ήδη επισημάνει την άρρηκτη σύνδεση ελευθερίας και υπευθυνότητας τονίζοντας ότι το άτομο μπορεί να έχει την ελευθερία επιλογής ωστόσο πρέπει να αναλαμβάνει την ευθύνη των πράξεων του.⁴⁸ Είναι λογικό διαφορετικοί άνθρωποι βρισκόμενοι σε διαφορετικές συνθήκες να έχει ο καθένας δική του αντίληψη για το τι ορίζεται ως ευτυχία και γι' αυτό το λόγο πρέπει να τους επιτρέπεται να είναι οι ίδιοι συγγραφείς της ζωής τους.

*From the practical point of view our relationship to our actions and choices is essentially authorial: from it, we view them as our own.*⁴⁹

⁴⁷ Jonathan Klick, Gregory Mitchell, "Government Regulation of Irrationality: Moral and Cognitive Hazards," *Minnesota Law Review*, (2006):1626. Βλ. επίσης Mark White, *The Manipulation of Choice Ethics and Libertarian Paternalism* (New York: Palgrave Macmillan, 2013), 122 και Γιούλη Φωκά-Καβαλιεράκη, «Φιλελεύθερος Πατερναλισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση», *Νεύσις*, vo. 26 (2018): 97.

⁴⁸ Friedrich Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), 71.

⁴⁹ Christine Korsgaard, *Creating the Kingdom of Ends* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 378.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι Aldous Huxley, George Orwell και Ray Bradbury οραματίζονται έναν κόσμο όπου η τεχνολογία και η επιστήμη έχουν λειτουργήσει ως όπλο των ολοκληρωτικών καθεστώτων με υποχείριο τον άνθρωπο. Ογδόντα εννέα χρόνια μετά τη δημοσίευση του *Brave New World*, εβδομήντα δύο από τη δημοσίευση του 1984 και εξήντα οκτώ από αυτή του *Fahrenheit 451*, πόσο κοντά βρίσκεται το όραμα τους με την εικόνα της σημερινής κοινωνίας; Η επιστήμη και η τεχνολογία σήμερα δεν έχει μόνο ως στόχο τη βελτίωση της υγείας και της ποιότητας ζωής του ανθρώπου, αλλά και τον έλεγχο της ίδιας της συμπεριφοράς του. Η παρακολούθησή μας μέσω των κινητών συσκευών, των συνομιλιών, των μηνυμάτων, των τραπεζικών κινήσεων, των συστημάτων GPS, των δορυφόρων, της δραστηριότητάς μας στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, είναι λίγοι μόνο από τους τρόπους που χρησιμοποιούν Δημόσιοι και Ιδιωτικοί φορείς προκειμένου να προβλέψουν, ελέγξουν και κατευθύνουν τη συμπεριφορά μας. Από το σημείο που ο Winston Smith και ο Guy Montag προσπαθούσαν να ξεφύγουν των μεγάλων οθονών και της παρακολούθησης, οι άνθρωποι του σήμερα εκθέτουν τη ζωή τους καθημερινά μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης και η δυστοπία του «Μεγάλου Αδερφού» γίνεται τηλεοπτικό πρόγραμμα ψυχαγωγίας με χρηματικό έπαθλο. Οι συγγραφείς επιβεβαιώθηκαν με το παραπάνω για κάτι που κάποτε έμοιαζε φαντασία και απέδειξαν ότι όπως είπε και ο Isaac Newton *“for every action there is an equal and opposite reaction”*. Για κάθε πρόοδο της τεχνολογίας και της επιστήμης η οποία βελτιώνει τη ζωή μας, υπάρχει πάντα η πιθανότητα μίας πνευματικής οπισθοδρόμησης.⁵⁰ Στόχος των σκληρών πατερναλιστών των δυστοπικών καθεστώτων που παρουσιάστηκαν είναι η δημιουργία μίας κοινωνίας σταθερότητας και ελέγχου με το επιχείρημα ότι μόνο υπό αυτές τις συνθήκες θα είναι ο άνθρωπος ευτυχισμένος. Ωστόσο οι πολιτικές που χαράζουν και οι παρεμβάσεις που πραγματοποιούν καταλήγουν να εξυπηρετούν όχι τα συμφέροντα των πολιτών αλλά των ρυθμιστών. Αυτό που οφείλει όμως κάθε πολιτεία να πράττει είναι να σέβεται τις επιλογές

⁵⁰ Rodney Smolla, "Life of the Mind and a Life of Meaning: Reflections on Fahrenheit 451," *The Michigan Law Review* 107, no. 6 (2009): 911.

του ατόμου, να ενθαρρύνει τις πρωτοβουλίες, να παρέχει επαρκή πληροφόρηση για τα ρίσκα και τους κινδύνους που εμπεριέχονται σε τυχόν λάθος επιλογές, να καθιερώνει μία τακτική λήψης και απόδοσης ευθυνών γι' αυτές και τέλος στόχος να είναι η καταπολέμηση των γνωστικών περιορισμών των πολιτών και όχι η εκμετάλλευση τους προς ίδιον όφελος.

Η αφήγηση ιστοριών που αφορούν δυστοπίες ή ουτοπίες είναι ένας τρόπος να ρωτήσεις τον κόσμο που επιθυμεί να ζει, και το που θα καταλήξει να ζήσει εξαρτάται από το τι θα πράξει τώρα.⁵¹ Ο άνθρωπος αποζητά την ελευθερία, την ανεξαρτησία, το δικαίωμα να κάνει λάθος, να μάθει και να βελτιωθεί. Στο τέλος αυτού του ταξιδιού μπορεί να συναντήσει την ευτυχία, μπορεί και όχι, αλλά πρέπει να είναι αποτέλεσμα μίας πορείας χαραγμένης από τον ίδιο. Στον επίλογο του *Brave New World*, στον διάλογο του μεγάλου διαχειριστή Mustapha Mond με τον John όπου συνοψίζεται η βασική ιδέα του έργου, το τίμημα για την επίτευξη της σταθερότητας και το πραγματικό νόημα της ευτυχίας, ο John αρνείται την βολική προεπιλεγμένη ζωή που του προσφέρεται, προτιμά τις επιπλοκές, δεν επιθυμεί την ευκολία του, ζητά τον θεό, την καλοσύνη, την αμαρτία, το δικαίωμα να είναι... «δυστυχισμένος», προτιμά την ελευθερία του.⁵² Οφείλουμε στον εαυτό μας και τους γύρω μας να προασπίσουμε την ανεξαρτησία, τον αυτοκαθορισμό, την ελευθερία μας προκειμένου να μην οδηγηθούμε σε ένα “Brave New...1984” όπου τα όνειρα, ιδέες μας και ό,τι μας σχηματίζει σαν οντότητες θα καίγονται στους Fahrenheit 451.⁵³

⁵¹ Michelle Goldberg, “Margaret Atwood’s Dystopia and Ours,” *The New York Times*, September 14, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/09/14/opinion/sunday/margaret-atwood-the-testaments-handmaids-tale.html>.

⁵² Αντώνης Καραμπατζός, *Ιδιωτική Αυτονομία και Προστασία του Καταναλωτή: Μία συμβολή στην συμπεριφορική οικονομική ανάλυση του δικαίου* (Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας, 2016), 82, παραπομπή 227. Βλ. επίσης Aldous Huxley, *Θαυμαστός Καινούριος Κόσμος*, μετάφρ. Ανδρέας Αποστολίδης (Αθήνα: Το ΒΗΜΑ, 2013), 315.

⁵³ Ο τίτλος “Fahrenheit 451” δόθηκε στο βιβλίο ως η θερμοκρασία στην οποία καίγεται το χαρτί των βιβλίων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Atwood, Margaret. *Η ιστορία της θεραπαινίδας*. Αθήνα: Ψυχογιός, 2018.
- Barr, Bob. "Aldous Huxley's Brave New World - Still a Chilling Vision after All These Years." *Michigan Law Review* 108, no. 6 (2010): 847-858.
- Bradbury, Ray. *ΦΑΡΕΝΑΪΤ 451*. Μετάφραση Βασίλης Δουβίτσας. Αθήνα: Άγρα, 2012.
- Brandeis, Louis. *Whitney v. California*, 274 U.S. 357, 1927.
- Burress, Lee. "Between Choice and Tyranny: Was Orwell a Prophet?" *Student Lawyer* 12, no. 4 (1983): 38-47.
- Calder, Jenni. *Huxley and Orwell: Brave New World and Nineteen Eighty-Four*. London: Edward Arnold Publishers Ltd, 1983 [1976].
- Dworkin, Ronald. *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.
- Dworkin, Gerald. "Paternalism." Stanford Encyclopedia of Philosophy. Last modified September 9, 2020. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/paternalism/>
- Epstein, Richard. "Does Literature Work as Social Science? The Case of George Orwell." *Colorado Law Review* 73, no. 3 (2002): 987-1012.
- Feinberg, Joel. *The Moral Limits of the Criminal Law, Volume 3: Harm to Self*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Felicity, Lawrence. "First goal of David Cameron's 'nudge unit' is to encourage healthy living." *The Guardian*. November 12, 2010. <https://www.theguardian.com/politics/2010/nov/12/david-cameron-nudge-unit>.
- Goldberg, Michelle. "Margaret Atwood's Dystopia and Ours." *The New York Times*, September 14, 2019. <https://www.nytimes.com/2019/09/14/opinion/sunday/margaret-atwood-the-testaments-handmaids-tale.html>
- Grill, Kalle & Hanna, Jason, ed. *The Routledge Handbook Of The Philosophy Of Paternalism*. London and New York: Routledge, 2018.
- Harvard Law Review. "Eugenic Artificial Insemination: A Cure for Mediocrity?" *Harvard Law Review* 94, no 8 (1981): 1850-1870.
- Hashemipour, Saman. "Orwellian Predictions In Nineteen Eighty-Four and The Fat Man In History." *Journal Of Organizational Behavior Research* 3, (2018): 3.
- Hayek, Friedrich. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press, 1960.

- Hayek, Friedrich. "The Use of Knowledge in Society." *The American Economic Review* 35, no. 4 (1945): 519-530.
- Huxley, Aldous. *Θαυμαστός Καινούριος Κόσμος*. Μετάφραση Ανδρέας Αποστολίδης. Αθήνα: *Το Βήμα*, 2013.
- Joodaki, Abdol Hossein. "The Ubiquitous Effect of Television and Dominant Surveillance in Ray Bradbury's Fahrenheit 451." *Rupkatha Journal* VII, no. 3 (2015): 223-230.
- Kant, Immanuel. *On the Old Saw: That May be Right in Theory But It Won't Work in Practice*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1974.
- Klick, Jonathan, Mitchell Gregory. "Government Regulation of Irrationality: Moral and Cognitive Hazards." *Minnesota Law Review* 90, (2006): 1620-1663.
- Korsgaard, Christine. *Creating the Kingdom of Ends*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Mackenzie, Catriona, Stoljar Natalie ed. *Relational Autonomy: Feminist Perspectives on Autonomy, Agency, and the Social Self*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- Mill, John Stuart. *On Liberty*. Kitcener: Batoche Books Limited, 2001.
- Morales, Jorge. "Huxley's and Orwell's literary voices in brave new world and nineteen eighty-four: crying out against civilization." *Universidad De Murcia, Facultad de Letras*, (Curso 2016-2017): 2-12 .
- Orwell, George. *1984*. Μετάφραση Νίνα Μπάρτη. Αθήνα: Κάκτος, 1999.
- Palmer, Tom, ed. *Ελευθερία. Γιατί; Τι σημαίνει ελευθερία και γιατί αξίζει να μαχόμαστε γι' αυτή*. Μετάφραση Νίκος Ρώμπαπας. Αθήνα: ΚΕΦΙΜ, 2015.
- Posner, Richard. "Orwell versus Huxley: Economics, Technology, Privacy, and Satire." *John M. Olin Program in Law and Economics Working Papers*, no. 89 (1999): 10-20.
- Smolla, Rodney. "The Life of the Mind and a Life of Meaning: Reflections on Fahrenheit 451." *The Michigan Law Review* 107, no. 6 (2009): 895-912.
- Thaler, Richard, Cass Sunstein. *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*. New Haven: Yale University Press, 2008.
- Thaler, Richard, Cass Sunstein. "Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron." *University of Chicago Law Review* 70, no 4 (2003): 1159-1202.
- Vukowich, William. "The Dawning of the Brave New World-Legal, Ethical and Social Issues of Eugenics." *University of Illinois Law Forum* 189, (1971).

- Wallace-Wells, Benjamin. "Cass Sunstein Wants to Nudge Us." *The New York Times Magazine*, May 13, 2010. <https://www.nytimes.com/2010/05/16/magazine/16Sunstein-t.html>.
- Watson, John. *Behaviorism*. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd, 1925.
- Wesley Young, John. *Totalitarian Language: Orwell's Newspeak and Its Nazi and Communist Antecedents*. Virginia: University Press of Virginia, 1992.
- White, Mark. *The Manipulation of Choice Ethics and Libertarian Paternalism*. New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Καραμπατζός, Αντώνης. *Ιδιωτική Αυτονομία και Προστασία του Καταναλωτή: Μία συμβολή στην συμπεριφορική οικονομική ανάλυση του δικαίου*. Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας, 2016.
- Φωκά-Καβαλιεράκη, Γιούλη. «Φιλελεύθερος Πατερναλισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση.» *Νεύσις*, no. 26 (2018).
- Φωκά-Καβαλιεράκη, Γιούλη. *Οικονομική Ψυχολογία*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017.
- Χατζής, Αριστείδης. *Φιλελευθερισμός*. Αθήνα: Παπαδόπουλος, 2017.
- Χατζής, Αριστείδης & Φωκά-Καβαλιεράκη Γιούλη. «Νομικός Πατερναλισμός, Ορθολογικότητα και Γνωστικοί Περιορισμοί.» *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, no. 56 (2013).